

forgó -l-lel, amely nemhogy helynevekben, de közszavakban is rendkívül ritka, számneveken való megjelenése pedig példátlan.

„Fent jelzett egyeztetésemnek semmi akadálya nincs” [az én kiemelésem: J. D.] (i. h. 79) – írja magabiztosan a szerző.

Azért némi óvatosság elkelt volna...

JUHÁSZ DEZSŐ

Adalék XVIII. századi újságjaink címadási szokásaihoz

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen tapasztalatokat szűrhetünk le a XVIII. századi magyarországi újságcímeket olvasván. Az újságcímek értelmezését szociolingvisztikai szempontból kísérelem meg, vizsgálva azt is, hogy milyen szemantikai tartalmakat és ideológiai vonzatokat hordoztak címlapjaikon ezek a periodikák.

Legelőször azt a problémát kell tisztázni, mit értek XVIII. századin és magyarországin.

A XVIII. század 1800 december 31-ig tart, ennek ellenére nem veszem figyelembe az 1799-ben és az 1800-ban indult vagy az ekkor címet változtató újságokat. A magyarországi jelző tekintetében pedig Béccsel teszek kivételt, amely város ugyan nem Magyarországon van, de mert a magyar vonatkozású és magyar nyelvű újságjaink jelentős részét ott adták ki, a vizsgálat szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az újságok közül azokat a periodikákat, amelyek csak néhány hónapig jelentek meg, s ezért sokszor csak másodlagos forrásból van róluk tudomásunk, nem tárgyalom. Nem vontam a kutatás körébe Windisch Károly Gottlieb sűrűn nevet változtató erkölcsi hetilapjait sem. Hasonlóképpen nem térek ki a lapok általában valamilyen Múza címmel indított, irodalmi melléklapjaira. A vizsgálat alapját képező periodikák címeit egy táblázatban foglaltam össze a dolgozat végén. Az adatokat *A magyar sajtó története I.*, (szerk. KÓKAY GYÖRGY, Bp., Akadémiai, 1979) című könyvből vettem.

A XVIII. századi újságok története 1705-től a század végéig tart, de fontosabb, jelentősebb szakasza a század utolsó harmadára esik. Ennek ellenére vizsgálatunk szempontjából nem érdemes külön periódusokra bontani ezt a korszakot. Hasznos lehet, ha egységes olvasói elvárási horizontot tételezünk fel,

hiszen ebben a korban az olvasói elvárási igények sokkal lassabban változtak, mint a későbbi korszakokban vagy akár napjainkban. Ha végigtekintünk az újságcímek során, látjuk, hogy az újságoknak és címeiknek nyelve megegyezik. Manapság, mikor szinte csak ismerős címetek látunk az újságárusoknál ez nem meglepő, de érdemes gondolni arra, hogy például ezekből a címekből, mint „Kurír” vagy „Respublika” vagy „Erato” vagy „Pc-world” nem tudnánk pontosan megállapítani, hogy milyen nyelvű lapok. Elsősorban az segít bennünket, hogy a magyar újságosbódékban többnyire magyar nyelvű lapokat tudunk vásárolni. A XVIII. században azonban az ország lakossága nyelvűségében nem volt olyan nagy mértékben homogén, mint napjainkban. Ezen kívül más nyomdatermékek, például könyvek esetében többször előfordult az is, hogy magyar nyelvű munkák nem magyar nyelvű címekkel jelentek meg. Fontos megállapítás lehet tehát számunkra, hogy az újságcímek és a belső szöveg nyelve mindig megegyezik. Azt jelentheti ez, hogy számítottak arra: az olvasó még nem ismeri az új sajtóterméket, ezért gyorsan, megbízhatóan akar tájékozódni annak nyelvéről. Másrészt úgy tűnik, hogy az újságokat pontosan körülhatárolt és nyelve által leírható, azonosítható olvasóközönségnek szánták. Nem volt szükség valamilyen külső szempont, például a műveltség, vagy egy szakmai körbe való odatartozás külsődleges, címbe felmutatására akár a hazai akár a külföldi közönség felé.

Az általam vizsgált 28 újságcím közül 11 magyar, ez a címek 40 %-a. Ez az arány, ha figyelembe vesszük az újságolvasó közönség nemzetiségi megoszlását, magas, ám ha a felvilágosodás nemzeti nyelvi programját tekintjük, akkor nem tűnik túlságosan soknak. Ezen arányokat szem előtt tartva érdemes megvizsgálni az idegen eredetű szavak használatát a magyar címekben. Ezek többnyire a mitológiához kapcsolható nevek, mint *Mercurius*, *Orpheus*, *Uránia* valamint a köznévként *Kurír* és a *Museum*. A nem magyar szavak mellett viszont nagyon sok címben előfordul, a magyar jelző. Mi lehetett az oka a magyar nyelv, a magyar jelleg ilyen jelentős hangsúlyozásának?

Ez a kérdés átvetve a felvilágosodás nyelvszemléletének problémaköréhez, melyről részletesen szólni e tanulmány keretei között nincs lehetőség, de a fenti megfigyelésünk párhuzamba állítható azzal a nézettel, mely szerint a felvilágosodás korszakában, az értelmiség többnyelvűségének korában valamely nyelv használata elsősorban ideológiai döntés és nem kommunikációs kérdés volt. Ebből az a következtetés adódik vizsgált anyagunkra nézve, hogy az újságok címeiben mutatkozó kettőség a nemzettudathoz való viszonyulás kétirányúságát tükrözi: az egyik póluson egy régibb, hungarus szemléletet, a másik póluson egy újabbat, a kialakuló nacionalizmushoz kapcsolódót.

Mint említettük, a magyar címekben a magyar jelzőt és többségében valamely idegen szót találunk, de az alapcímben nincs utalás helynévre. A nem magyar nyelvű címek többnyire tartalmazznak valamilyen helynevet, ahová a

újság kapcsolható. Ez legtöbbször a kiadás helye. Ha a kiadás helyének és a címnek kapcsolatát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mely helynevek lettek feltüntetve az újságcímekben, akkor a következőt tapasztaljuk: *Bécs* 7-ből 2 esetben, *Buda* 3-ból 2 esetben, *Pest* 5-ből 1 esetben, *Pozsony* 5-ből 4 esetben. *Nagyszében*, *Kassa* és *Komárom* nem szerepelt a címekben, viszont a Nagyszébenben nyomtatott újságokban mindig megtalálható az *Erdély* földrajzi név.

Bécs és Pest alúlreprezentáltságára választ kell keresni. Bécs esetében arra gondolhatunk, hogy az uralkodói székhely olyan szellemi központnak számított, melynek híre, vonzereje abszolút érvénnyel bírt, a császárváros címbeli feltüntetésére nem volt szükség. Ehhez társult, hogy éppen itt gyülekezett az a felvilágosult szellemű nemesség, amely szellemi irányultságát tekintve a nacionalizmus felé tájékozódott, tehát míg egyfelől Bécs kulturális életének előnyeit élvezte, másfelől a magyar szellemi és ezen keresztül politikai különállást akarta hangsúlyozni. Pest esetében más magyarázatot találhatunk az észlelt jelenségre. Az első lap, a *Magyar Merkurius* tulajdonképpen egy Pozsonyból átköltöztetett kiadvány volt, mellyel kapcsolatban a kiadó inkább a folytonosságot kívánta hangsúlyozni, mint a kiadás helyének újdonságát. A későbbi újságok viszont feltehetően azért nem kívánták feltüntetni címeikben a dunaparti várost, mert széles, országos olvasókörré számítottak. Ehhez nyilván hozzájárult az a büszkeség is, melyet a Pesten csoportosuló értelmiségiek éreztek, látván a hivatali központtá megtett két szomszéd város gyors ütemű fejlődését.

Újságcímeinkben a *magyar* jelző mellett magyar szóként a *hírvivő*, *hírmondó* szavaink állnak. Ezen kifejezéseink nyelvújítás korabeliek, noha ezt a két szót nem adatolja történeti etimológiai szótárunk. *Hírlap* szavunk 1808-ból való, a *hírnök* 1795-ből. A *hírmondó*, *hírvivő* szavaink minden bizonnyal a német újságokban szereplő Anzeigen, Nachrichten, Zeitung főnevek magyar fordításai, noha maga a két szó nem tartalmaz utalást sem az időre, sem az újságra, az *újdonság*-ra vonatkozóan. Ezt a megfigyelést azzal magyarázhatjuk, hogy a hír újdonságértéke kevésbé volt fontos, mint megbízhatósága, illetve szórakoztató funkciója. Mivel ekkoriban a leveleken keresztül – melyeket vagy magánszemélyek vagy postakocsik szállítottak – folyt az információáramlás, az olvasóközönség számára a gyorsaság, az eltelt idő nem játszott komoly szerepet. Ehhez igazodtak az újságok is a hírek tematikáját és a megfogalmazás stílusát illetően: leíró beszámolókat, részletes tájékoztatókat olvasunk, sokkal kevesebb aktuális, „forró” híranyagot. (Ennek egyik objektív oka az volt, hogy a külföldi híreket más újságokból vették át szerkesztőink, így azok még egy további lépcső beiktatásával kerültek olvasóink elé.)

Az újságcímek között külön csoportot képviselnek a század utolsó évtizedeiben meginduló szépirodalmi folyóiratok. Listánkat végigtekintve

látjuk, hogy ezek sokkal egyénibbek, mint a korábbi Kurírok, Zeitungok, Mercuriusok. A folyóiratok közül kettőnél megállapítható a névadás története. A kassai *Magyar Museum* a németországi *Deutsches Museum*-tól kölcsönözte nevét. A szépirodalmi orgánus címadása körül vita támadt a két szerkesztő, Batsányi és Kazinczy között, mert az utóbbi *Magyar Parnassus* címmel indította volna folyóiratukat. Mivel ekkor Batsányi bizonyult erősebbnek, Kazinczy címadási elképzelését csak kevéssel később, végleges szakításuk után valósíthatta meg, mikor szabadkőműves neve után *Orpheus*-nak keresztelte saját újságját. A *Museum* cím általánosabb, átfogóbb tartalmú lapot ígért a kifejezetten szépirodalmi orientációt sugalló *Parnassus*-nál. Kazinczy irodalmi ambícióinak jelentős voltát hangsúlyozhatta az is, hogy ő még a magyar jelzöt sem szerepeltette folyóirata címében.

az újság címe	a kiadás		az újság		
	ideje	helye	nyelve	témája	szerkesztője
Mercurius Veridicus ex Hungaria	1705-10		la	1	
Nova Poseniensia	1721-22	Pozsony	la	5,6	Bél M.
Wochentliche zweymal neuankommender Mercurius	1730-39	Buda	né	6	Nottenstein J. G.
Pressburger Zeitung	1764-1929	Pozsony	né	4,5,6	Windisch K. G.
Allergnädigst privilegierte Anzeigen...	1771-76	Bécs	né	1,4,5,6	Kollár Á. F.
Ephemerides Vindobonenses	1776-85	Bécs	la	6	Keresztury J.
Magyar Hírmondó	1780-89	Pozsony	ma	5,6	Rát M.
Der Mann ohne Vorurtheil	1781	Bécs	né	3,5,6	Bessenyei Gy.
Pressburger Kundschaftsblatt	1781-82	Pozsony	né	7	Moll J.
Pester Intelligenzblatt in Frag- und Anzeigen	1781-86	Pest	né	4,6	
Siebenbürger Zeitung	1783-87	Nagyszeben	né	1,6	Hochmeister
Presspurske Noviny	1783-87	Pozsony	cseh	6	Tállyai D.
Staré Noviny Literního Umeni	1785-86	Beszterceb.	szlo	3,6	Plachy O.
Magyar Kurír	1786-1806	Bécs	ma	1,6	Szacsavay S.
Merkur von Ungarn	1786-87	Buda	né	2,5	Kovachich M.
Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten	1787-94	Pest	né	1,6	Schickmayer
Magyar Merkurius	1788-89	Pest	ma	6	
Magyar Museum	1788-93	Kassa	ma	2	Batsányi J.
Orpheus	1789-90	Kassa	ma	2	Kazinczy F.
Hadi és Más Nevezetes Történetek	1789-91	Bécs	ma	1,4,5,6	Görög Kerekes
Mindenes Gyűjtemény	1789-92	Komárom	ma	2	Péczeli J.
Siebenbürger Quartalschrift	1790-1801	Nagyszeben	né	2,5	
Erdélyi Magyar Hírvivő	1790-91	Nagyszeben	ma	1,6	Fábián D.
Ephemerides Budenses	1790-93	Buda	la	1,2,6	Tertina M.
Magyar Hírmondó (Bécs)	1792-1803	Bécs	ma	1,4,5,6	Görög Kerekes
Bétsi Magyar Merkurius	1793-98	Bécs	ma	1,6	Pántzél D.
Uránia	1794-95	Pest	ma	2	Kármán J.
Literarische Anzeigen für Ungern	1798-99	Pest	né	5	Schedius L.

Az újságok témájánál használt kódok feloldásai:

1: politikai híradás	4: gazdasági lap	7: hirdetés
2: irodalom, nyelvművelés	5: tudományos hírek terjesztése	
3: erkölcsi hetilap	6: általános tájékoztatás	

Kármán József lapjának, az *Uránia*-nak címadására vonatkozóan a kutatás eddig nem volt eredményes. Feltehető, hogy a szerkesztők Urániát az égi dolgok, a csillagászat műzsáját kívánták megidézni e címmel a jövőbelátás, az előrehaladás gondolatára asszociálva. A komáromi *Mindenes Gyűjtemény* már tulajdonképpen XIX. századi címnek tekinthető, hiszen praktikus tömörséggel, közvetlenül, nem metaforikusan fejezte ki a lap tartalmát.

A nem magyar nyelvű címek legtöbbje német (11 cím, 40%). Ezek a címek külföldi, elsősorban a német birodalomban kiadott újságok címeinek magyar területekre alkalmazott változatai voltak. Mivel e lapok közül nem egy közel állt a hivatali, közigazgatási apparátushoz, címeik részletesek, körülírók, szinte körülményesek. Kiemelkedik közülük Bessenyei folyóirata, az *Előítételek nélküli ember*. Ezzel a címmel Bessenyei saját mondanivalójának védelmét kívánta szolgálni, ugyanis ugyanezzel a titulussal indított másfél évtizeddel korábban lapot a bécsi államminiszter, Sonnenfels.

A latin címek (4 cím, 14%) közül kettő az újságok történetének korai szakaszához kapcsolható, mikor még hazánkban a tudományok szinte kizárólagos nyelve a latin volt. Rákóczi sem találhatott volna internacionálisabb nyelvet, melyen a világot tájékoztathatta volna a magyarországi szabadságharcról. A későbbi kettő pedig a felvilágosult értelmiségieknek azon csoportjához vehető, mely a nemzetfeletti nyelv használatával kívánta bemutatni hazánknak és nem kevésbé a külföldnek a magyar kulturális élet eredményeit.

E rövid elemzés zárlatában néhány szót kell még szólni a címek és az újságok témáinak (táblázat 4. oszlop) kapcsolatáról. Noha a kategóriábaosztás talán nem eléggé finom, de a táblázat adatait vizsgálva leginkább az derül ki, hogy az újságok címei és tartalmuk tematikai felosztása között nem lehet szoros összefüggéseket kimutatni. Nagy általánosságban elmondható, hogy a politikai híradásokat és az általános tájékoztatást szolgáló újságok címeiben megtalálható a *hírvivő*, *hírmondó* és a *Mercurius* szó, de akadnak fontos kivételek is. Összességében talán azt mondhatjuk, hogy az újságok címadási szokásaiban meghatározóbb volt a hagyomány követésének igénye, mint a tradíció aktuálissá tételének, az adott újságra szabásának gondolata.

THIMÁR ATTILA